

ФІЛОСОФСЬКЕ, РЕЛІГІЙНЕ ТА ТЕОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ МОДУСІВ ВІРИ

В статті досліджено релігійно-екзистенційні та теологічні підходи до феномену релігійної віри в її онтологічному та аксіологічному вимірах.

Проаналізовано основні види віри: найвна віра, формальна віра, ідолопоклоніння та істинна віра, а також глибинні атрибути релігійної віри: відчай, сумнів, тривога, відповідальність, смирення, смисл, любов. Вивчено вплив релігійної віри на формування особистості. Спрогнозовано можливість та особливості нової пост-релігійної віри, віри пост-релігійної епохи.

Ключові слова: релігійна віра, істинна віра, атрибути релігійної віри, пост-релігійна віра.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми релігійної віри відноситься до вчень про людину і, зокрема, філософської антропології поряд з такими важливими поняттями як істина, свобода, творчість, сенс життя, цінності. Необхідність аналізу особливостей формування, здійснення, ознак, розгортання релігійної віри визначається її приналежністю до трансцендентного світу людини, її психіки, адже віра здійснює вплив на всю внутрішню організацію людини – її думки, почуття, знання, досвід, переконання та ідеали. Разом з тим, означена проблема знаходиться в полі зору релігієзнавства та теології, тому що саме релігійна віра є визначальною особливістю будь-якої релігії, головною ознакою релігійної свідомості, основою соціального буття людини. Ще більшої актуальності дослідженню проблеми релігійної віри додає кризовий стан духовності сучасного українського суспільства з ознаками втрати відчуття духовної єдності, загальнолюдських моральних норм і цінностей, зниження авторитету релігійних організацій та інститутів.

У філософії реалізуються різні традиції вивчення віри: гносеологічна (І.Кант, Г.Гегель, Б.Рассел, Л.Вітгенштейн), герменевтична (Г.Гадамер, П.Рікьор), феноменологічна (Е.Гуссерль), екзистенційна (М.Бердяєв, М.Бубер, К.Ясперс), психоаналітична (З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм, В.Франкл), прагматична (Ч.Пірс, У.Джеймс, Дж. Дьюї), а також різні стратегії розгляду феномену віри, і зокрема, онтологічна (віра, як реалія внутрішнього світу), гносеологічна (віра як особливе знання), соціологічна (віра, як явище духовного життя суспільства), аксіологічна (віра, як позитивна оцінка і цінність), праксіологічна (віра, як інтенціональна активність) тощо.

Отож, проблема релігійної віри має багатовекторний, міждисциплінарний та діалогічний характер, що забезпечує до неї постійний інтерес науковців різних галузей гуманітарного знання: психологів, релігієзнавців, теологів, політологів.

Аналіз останніх вітчизняних філософських, релієзнавчих та теологічних публікацій доводить плюралістичність та багатогранність наукового інтересу до теми релігійності особистості. У цьому контексті вагомими є дослідження українських науковців В.Шинкарук, А.Колодного, В.Лубського, П.Кралука, С.Кримського, П.Сауха, М.Поповича. Екзистенційні аспекти релігійної свідомості вивчають Л.Філіпович (особливості психодинаміки релігійності особистості), В.Москалець (релігійність як риса українського національного характеру), О.Предко (психологія релігії).

Метою нашого дослідження є вивчення та аналіз різних релігійно-екзистенційних та теологічних підходів до феномену релігійної віри в її онтологічному та аксіологічному вимірах.

Основний зміст. Віра – це рух людини до того, що має граничний сенс і значення та участь у ньому всім своїм буттям. Теолог П.Тілліх зазначив, що віра охоплює всі складові життя особистості: тілесність, свідомість, підсвідомість та духовність, а в самому акті віри безпосередньо беруть участь пізнання, чуттєвість та воля. Будь-які прояви віри по суті не

теоретичні, а екзистенційні, адже вони поглиблюють, спрямовують людське буття, надають йому особливий сенс, складають центр та ядро віруючої особистості.

Сучасний екзистенціалізм розрізняє наступні види релігійної віри: наївна віра, формальна віра, ідолопоклоніння та істинна віра. Людина вірить по-різному. Існує проста, світла, чиста, як правило, дитяча віра, віра як довіра, як незнання зла. Таку віру важко зберегти у дорослому віці, її рідко вдається пронести крізь різні випробування, вона не є зрілою, проте може стати джерелом і підґрунтям глибинної віри. Формальна віра – легковір'я – руйнується під натиском труднощів, адже вона існує тому, що вірять рідні й близькі, тому що віра успадкована як певна даність, як гарантія спокійного та безпечного життя. П.Тілліх виділяє також віру як ідолопоклоніння, якій характерні абсолютизація того, що абсолютним не є, наприклад, кар'єра, добробут або ж служіння іншим. Віддаючи всі свої сили одній абсолютизованій цінності, людина забуває про інші сфери життя. П.Тілліх зазначив, що віра – це прийняття знаків, символів, які відображують граничний інтерес, і Бог є основним символом цього інтересу. Негативні переживання виникають тоді, коли Бог та Його справи сприймаються буквально, а не як символ істинного Бога. Людина створює образ Бога по собі, яким він їй потрібен, яким вона його уявляє, і в ситуації випробувань може втратити віру. Але ідолопоклонінню може протистояти лише віра, у випадку ж втрати віри, вважає П.Тілліх, зникає мужність жити, і віра стає лише формальною моделлю поведінки [4].

Філософські, релігієзнавчі та психологічні дослідження виділяють такі глибинні модули релігійної віри: відчай, сумнів, відповідальність, смирення, свобода, смисл та любов.

Відчай розкриває екзистенційну глибину віри, адже віра, як і відчай, є вищим підсумком свідомого осмислення буття. Свідомість особистості визначає і її розуміння відчаю, і її віру. С.К'еркегор аналізував відчай як необхідний та неминучий досвід на складному шляху до істинної віри. Відчай спонукає усвідомити себе, звертає увагу людини на власну суперечливість і кінченість, особистісні втрати сприяють зустрічі з відчаєм і відкривають людині нові виміри, зокрема пошук нового сенсу життя. Протилежністю відчаю може бути лише віра: впасти у відчай – втрачати вічність, знаходити віру – знаходити вічність. Датський філософ зазначаючи, що сповненій парадоксів вірі безпосередньо передують відчай, «впевнений у відмінності, навіть контроверзі релігійної віри і моральних норм, адже віра акумулюється тим абсурдом, що підноситься як над розумом, так і над мораллю» [6, с.293].

Сумнів – не є невпевненістю у фактах чи висновках, під сумнів ставиться не сама реальність, а уявлення про неї, а реальність – це сукупність, істини і сумнівів. Сумнівів людина намагається уникати, боячись втратити впевненість, саме тут криється небезпека ігнорування сумнівів або фанатичної віри у стійкість істини. Сумнівів не потрібно уникати, їх важливо прийняти, адже вони укріплюють віру, спонукаючи усвідомлено і відповідально переглядати свої переконання про граничні цінності та ідеали. Віра – це не спокій чи психологічний комфорт, вона не гарантує комфорту та задоволення, могутності та самореалізації, проте вказує на осмисленість людського буття. Завжди є певні моменти, які усвідомлюються в акті віри. Істинна віра може і має проходити моменти відчаю, який розкриває екзистенційну глибину віри, який є неминучим досвідом на духовному шляху до справжньої віри. Важливим моментом становлення істинної віри виступає сумнів як показник нових можливостей істини. Сумніви віри – це не невпевненість у фактах чи висновках, сумніву підлягає весь світогляд, але сумнівів не варто уникати, хоча вони лякають, присутність сумнівів не заперечує віри, а лише укріплює її, закликаючи усвідомлено і відповідально постійно переглядати свої переконання і цінності, звіряти свої ідеали та надії.

Американські філософи У.Джеймс та Ч.Пірс, аналізуючи гносеологічну інтенцію віри, порівняли, що правда у руслі прагматизму, два її екзистенційні полюси: впевненість та сумнів. Впевненість створює для особистості поле психологічного комфорту, дозволяє переживати емоційне задоволення, почуття захищеності, стабільності й несамотності. Релігійна віра має чіткий сакральний вектор спрямування, який дозволяє віруючому

усвідомлювати себе частиною духовного життя суспільства, поєднуватися із аксіологічною вершиною власної культури, відшукати сенс життя. Таке позитивне налаштування є надзвичайно корисним для успішної особистості, адже Ч.Пірс і У.Джеймс розглядали віру як готовність діяти, а результат будь-якої дії залежить від віри як впевненості. Віра потрібна кожній особистості як надійна опора у боротьбі проти страждань, зла і хаосу, більше того, віра є рятівною. У.Джеймс заявив: "в залежності від нашої віри сам Бог, можливо, стає живішим та реальнішим" [2, с.69]. Прагматичний теїзм розглядає віру як допоміжний спосіб у заспокоєнні духу, Бог мислиться доволі плюралістично та меліористично, ірраціональні моменти релігійності переводяться у площину раціоналізованості.

Цікавим підходом до аналізу особливостей релігійної віри є спроба П.Тілліха обґрунтувати необхідність віри через зв'язок із базисною незахищеністю людини та тривожністю. Автор виділив три форми екзистенційної тривоги: тривогу долі і смерті, тривогу провини і засудження й тривогу відсутності і втрати сенсу, які пов'язані із самим існуванням людини, її кінечністю й відчуженістю. Проте людина здатна протистояти тривозі завдяки різним видам мужності, які є, за П.Тілліхом, "особливою формою віри". Така віра є не теоретичним визнанням факту, який викликає сумніви, а особливим станом, що проявляється у мужності стати частиною цілого, співучасником певних подій: "Для мужності бути частиною творчого процесу важливим є не саме безсмертя, а не Бог" [4, с.234].

Проте, згідно П.Тілліха, якщо брати до уваги випадковість усього, що відбувається, то випадковим стає і буття людини, що призводить до зростання її тривоги, отож, людина без віри залишається тривожним випадком.

Відповідальність – це розкриття себе своїм власним життям. Без усвідомлення власної відповідальності немає віри. Віра надає людині силу, якою скористатися вона має сама, людина відповідальна за те, у що і як вона вірить. В.Франкл зазначив, що людина і суть її життя розкривається в усвідомленому і відповідальному самоздійсненні, тому віра – це осмислене рішення людини, яке виникає із глибини її буття. Істинна віра не може бути безвідповідальною та примусовою, віра не сумісна з тиском та насиллям, адже людина вільна. Відчуваючи на собі духовне свавілля, людина, як правило, реагує протестно, саме тому, переконані М.Бердяєв, С.Булгаков, В.Франкл, Е.Фромм істина віра головною своєю особливістю має свободу.

Віра невіддільна від смирення – згоди з тим що є, творчої рівноваги та внутрішнього спокою, це мужність прийняти те, що є недосконалим у собі, у інших та у світі. В.Франкл стверджував, що справжнє смирення – це прийняття людиною позиції, що не вона є центром життя, а саме життя [7].

Любов – всеохоплюючий принцип буття, вся повнота життя, через любов утверджується образ близької людини в вічності як образ Божий, тому що любов до Бога невіддільна від любові до ближнього, який є його творінням. По суті саме така Боголюбська любов і є основою істинної віри. І. Ільїн зазначає, що вищу цінність має саме любов духу, подарована вірою, адже така любов "очищує, освячує та облагороднює інстинкти" [2, с.157] Така любов є найглибшою та наймогутнішою основою духовного досвіду та релігійної віри, вона залишається незмінною, нездоланною та непохитною, адже її джерелом є божественна благодать.

Філософ-антрополог М.Шелер описав феноменологію релігійних цінностей через переживання релігійної віри, яка утверджується завдяки зростанню власної віри особистості в себе, завдяки власному особистісному зростанню людини. Віра у Бога, для М.Шелера, є знання Самого Бога, а знання Самого Бога – це результат безпосереднього особистісного спілкування з Ним. Істинна віра у Бога – і це без сумнівів заслуга філософських роздумів М.Шелера – це сприйняття Бога як особистості [8].

Детальний розгляд проблеми релігійної віри ми знаходимо у філософа-екзистенціаліста М.Бубера, який розкриває багатозначність змісту категорії віри та виявляє подвійну природу феномену віри: віра як спосіб визнання істинності будь-чого без достатніх підстав та віра як довіра, проте також без достатніх на це підстав. Розкриттю таких

аспектів віри сприяє використанню М.Бубером старозавітних понять "емуна" і "пістис". Так, емуна є стійкою довірою члена общини з її масовістю, народністю, традиційністю. Пістис – це прийняття за істину, що виникає у свідомості окремої особистості, її власний важкий пошук, її самотність у сумнівах та відкриття Бога. Онтологічно М.Бубер визначив істинну віру як самостійний поступ людини в дійсність, як умову створення цілісності людського буття [1, с.35].

Віра постійно пов'язана із смыслом та має спільні із ним характеристики, зокрема, віра, як і смисл, відноситься до надчуттєвих утворень та не має надіндивідуального способу існування, і віра, і смисл предметні (віра завжди віра у щось, смисл завжди смисл чогось) й, нарешті, і віра, і смисл походять із реального буття особистості і є незалежними від його усвідомлення. Між вірою та смыслом існує пряма залежність, тому В.Франкл постулює: втрата смислу завжди пов'язана з втратою віри, майбутнє, в яке людина не вірить, втрачає для неї будь-який смисл, віра утримує смисл, а смисл – віру. В.Франкл стверджував, що людина народжується в релігійності, яка виступає тою даністю, до котрої людина пристосовується. Усе людське життя – це розкриття віри, саме тому "ми маємо здатність бачити божественне у повсякденності, вбачати в усьому сенс і, нарешті, віднаходити глобальний смисл" [7, с.54].

Психоаналітик К.Юнг вважав, що віра будь-якої епохи – це віра в певні смисли культури, така віра виступає фундаментальною умовою існування особистості у культурі. Релігійна віра – інтегрована риса релігійної свідомості, особливий стан психіки, прорив архетипічних образів колективної підсвідомості в свідомість, що втілюється в феноменах впевненості та забезпечує ціле- та смислопокладання, має для віруючої особистості вирішальне ціннісне значення [9].

Цікавим новітнім поворотом в філософському осмисленні нових граней релігійної віри стали роздуми французького філософа П.Рікьора про релігійну значимість атеїзму, який на думку філософа, розчищає місце для нової пост-релігійної віри, віри пост-релігійної епохи, передвісниками якої стали Ф.Ніцше та З.Фрейд. Саме Ф.Ніцше створив критику релігійних уявлень, за якими насправді приховані замасковані тривоги, страхи, невпевненість. Це критика морального Бога, який постає в якості Бога, що звинувачує і повчає, а також Бога, який втішає. Подібна архаїчна раціоналізація, вважає П.Рікьор, творить із релігії не лише абсолютну підставу моралі, але й моральне бачення світу загалом. Згідно П.Рікьору, відміна атеїзмом морального Бога, Бога онто-теології, може відкрити шлях до нової трагічної віри, яка лежить по ту сторону ностальгій за образом батька-покровителя (за З. Фрейдом) й по ту сторону звинувачення та винагороди. В ній питання стоїть не про саму людину, а про буття як таке, вона обумовлена нашим зусиллям утвердити буття в умовах його нестачі. "Теоретичним припущенням про довготривале та стійке існування, – писав П.Рікьор, – є філософським еквівалентом надії на воскресіння. Не дарма І.Кант назвав це вірування очікуванням. Цей рух змушує нас переходити від етики до релігії" [5,с.155].

Отож, віра як складний та багатогранний феномен, стає цінністю вищого порядку саме в релігійному контексті, адже вона заснована на сприйнятті надчуттєвого як реального, виражає взаємопроникність іманентного та трансцендентного, реалізує бажання вийти за межі реального, допомагає знайти своє місце у нескінченному, наповнити буття смыслом, чим сприяє формуванню цілісності та завершеності особистості. У подальших наукових дослідженнях релігійну віру необхідно проаналізувати в гносеологічному та праксіологічному та соціологічному аспектах.

Література

1. Бубер М. Два образа веры / М.Бубер // Журнал Московской патриархии, 1993. – №10.
2. Джеймс У. Воля к вере / У.Джеймс. – М.:Феникс, 2009. – 345 с.
3. Ильин И. А. Путь к очевидности / И.А.Ильин. – М.: Республика, 1996. – 213 с.
4. Тиллих П. Избранное. Теология культуры / П.Тиллих. – М.:Наука, 1998 – 342 с.
5. Рикер Поль. Религия и вера, в кн. Герменевтика и психоанализ. Религия и вера / Поль Рикер. – М.: Мысль, 1996. – 431 с.

6. Стасюк Л.О. Інкорпорація протестантської ортодоксії в діалектичну теологію / Лариса Стасюк // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. Ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 74 (№ 7). – 430 с. – С. 292-294
7. Франкл В. Человек в поисках смысла: [сборник] / В.Франкл. – М.: Пресс, 1990. – 368 с.
8. Шелер М. Положение человека в космосе / М.Шеллер. – Минск: Наука, 2008. – 147 с.
9. Юнг К.Г. Бог и бессознательное / К.Г.Юнг. – М.: Олимп, ООО "Изд.-во АСТ-ЛТД", 1996. – 480 с.

Oksana Sarnavskaya

Philosophical, religious and theological analysis of faith's existential modus

This paper investigates existential, religious and theological approaches to the phenomenon of religious belief in its ontological and axiological dimensions. The basic types of faith: the naive belief, formal belief, idolatry and true faith. Deep religious faith attributes: despair, doubt, anxiety, responsibility, humility, sense, love. The influence of religious faith in identity formation was also analysed in this paper. Was predicted the possibility and the features of the new post-religious belief, faith in post-religious era.

Keywords: religious faith, true faith, attributes of religious faith, post-religious faith.

Оксана Сарнавская

**Философское, религиозное и теологическое исследования
экзистенциальных модусов веры**

В статье исследовано религиозно-экзистенциальные и теологические подходы к феномену религиозной веры в ее онтологическом и аксиологическом измерениях. Проанализированы основные виды веры и глубинные атрибуты религиозной веры. Изучено влияние религиозной веры на формирование личности. Спрогнозирована возможность и особенности новой пост-религиозной веры, пост-религиозной эпохи.

Ключевые слова: религиозная вера, истинная вера, атрибуты религиозной веры, пост-религиозная вера.